

NAMANGAN DAVLAT
UNIVERSITETI
ILMIY AXBOROTNOMASI, [2024-10]
ISSN:2181-1458
ISSN:2181-0427



10.00.00-FILOLOGIYA
journal.namdu.uz
PHILOLOGICAL

Xushboqova Muqaddas

Termiz davlat universiteti
Filologiya va tillarni o'qitish (o'zbek tili) fakulteti
Kompyuter lingvistikasi yo'nalishi magistri
muqaddaskhushbokova@gmail.com

KORPUS DIALEKTOLOGIYASI TADQIQIGA DOIR AYRIM QAYDLAR

Annotatsiya: Mazkur maqolada dialektologiyaning nazariyadan amaliyotga o'tish jarayoni batafsil tahlil qilingan. Unda shevashunoslikning dolzarb muammolari va ularni hal etish uchun olib borilgan ishlar bosqichma-bosqich ko'rsatilgan. Maqolada shuningdek, so'nggi yillarda amalga oshirilgan ilmiy va amaliy izlanishlar va dialektolog-tilshunos olimlarning ilgari surgan g'oyalari haqida ma'lumot berilgan. Bu jarayonlar dialektologiyada yangi yondashuvlar va metodologiyalarni ishlab chiqishga xizmat qilmoqda, bu esa o'z navbatida lingvistik tadqiqotlarning rivojlanishiga olib keladi..

Kalit so'zlar: sath, frazeologik birliklar, dialectal materiallar, tilning belgisi qoidalari, o'zbek shevalar korpus, dialektologik atlas, filologik tadqiqod, information dunyo.

Хушбакова Мукаддас

Термезский государственный университет
Факультет филологии и языкознания (узбекский язык)
Магистр компьютерной лингвистики

НЕКОТОРЫЕ ЗАМЕТКИ ПО ИЗУЧЕНИЮ КОРПУСНОЙ ДИАЛЕКТОЛОГИИ

Аннотация: В данной статье подробно анализируется процесс перехода диалектологии от теории к практике. В ней шаг за шагом показаны актуальные проблемы языкознания и шаги, предпринимаемые для их решения. В статье также представлена информация о научных и практических исследованиях, проведенных в последние годы, и идеях, выдвинутых диалектологами-лингвистами. Эти процессы служат развитию новых подходов и методологий в диалектологии, что, в свою очередь, приводит к развитию лингвистических исследований.

Ключевые слова: уровень, фразеологизмы, диалектный материал, маркированные правила языка, корпус узбекских диалектов, диалектологический атлас, филологические исследования, информационный мир.

Khushbakova Muqaddas

Termez State University
Faculty of philology and Language Teaching (Uzbek language)
Master of computer linguistics

SOME NOTES ON THE CORPUS DIALECTOLOGY STUDY

Abstrakt: This article provides a detailed analysis of the process of transitioning from theory to practice in dialectology. It outlines the pressing issues in dialectology and the step-by-step efforts made to address them. The article also includes information about recent scientific and practical research, as well as the ideas proposed by dialectologists and linguists. These processes are contributing to the development of new approaches and methodologies in dialectology, which, in turn, leads to the advancement of linguistic research..

Key words: sath, phraseological units, dialectal materials, marked rules of language, Uzbek dialects Corpus, dialectologic atlas, philological Survey, information World.

Bugungi kunga qadar o'zbek xalqi o'zining tarixiy taraqqiyot jarayonida g'oyat murakkab va turli bosqichlarni o'z boshidan kechirdi va shu bilan birgalikda turli xalqlar bilan ijtimoiy, siyosiy va madaniy

munosabatda bo'lib, o'z fonetik, leksik va grammatik sathini boyitib keldi. Vaholanki, o'zbek tilining lug'at va so'zlik tarkibi uzoq davrning mahsuli bo'lib, shu xalqning barcha a'zolari uchun tushunarli, iqtisodiy-ijtimoiy

turmushda ko'p qo'llaniladigan, aniq ma'no bera oladigan, so'z yasaliishi va grammatik ma'no berish uchun asos bo'ladigan juda boy so'z va so'z formalariga, frazeologik birliklarga egadir.

Qishloq infratuzilmasidagi o'zgarishlarning tilga ta'sir doirasi, ommaviy axborot-kommunikatsiya, telefon, internet va hokazolarning etnik aholi tilidagi shevaning sayqallanayotganligi, adabiy tilning asta-sekin shevaning yo'qolib ketishiga sabab bo'layotganligi, keksa avlod tilida saqlanib turgan sheva elementlarining hamda hozirga qadar shaxsiy kutubxonalarda saqlanayotgan dialektal ma'lumotlarni o'zida jamlagan yagona dialektologik bazani tuzishni dolzarb masala sifatida ko'ndalang qo'ymoqda. Natijada tilda mavjud dialektlarni nafaqat lingvistik, balki amaliy jihatdan tadqiq etish, bu orqali sheva birliklarini saqlab qolish, avloddan avlodga yetkazish imkoniyatining ko'lamini kengaytmoqda va milliy til korpuslarida sheva birliklarini lingvistik aniqlashning umumiy tamoyillarini o'rganish hamda ishlab chiqishning amaliy ahamiyati oshmoqda. Til elementlarini bir joyga to'plash va til korpuslari ustida izlanishlar olib borilgani xususida tadqiqot tajribalariga murojlat qilsak, 2018 yilda ingliz lahjalari ilovasi (EDA) va ingliz dialektlari ilova korpusini (EDAC) taqdim etilganligini ko'rish mumkin. Buning uchun android qurilmasi uchun ilova ishlab chiqiladi va Buyuk Britaniyada istiqomat qiluvchi aholining 47 000 ming nafari tanlangan 26 ta so'zning o'z hududlariga tegishli variantlarini belgilashgan va dialektik qarashlar o'z o'rnida amaliy tilshunoslikni ham chetlab o'tmadi. Ayni vaqtda aholi orasida shevada so'zlashuvchilar adabiy hamda chet el tilida so'zlashuvchilarga nisbatan kamroq bo'lsa-da, jonli tilda ya'ni shevada so'zlashuvchilar hali o'z qiymatini yo'qotgani yo'q.

Tilshunoslikning amaliy muammolari jadidlarimizni ham bir dam o'ylantirgan ekan. Jadid ziyolilari oldida turgan eng asosiy vazifa o'zbek tilining qonun-qoidalarini ishlab chiqish, o'qitish tizimini takomillashtirish, ilmiy, amaliy lug'atlar tuzish, ilmiy tadqiqotlar olib borish edi. Chunki "ilmiy axtarishlar bo'lmag'uncha qichqirib so'yladiq" bu til daqqidir (qo'poldir) buning o'rnig'a turkchani adabiy bir shevasini olayiq" degan til bilmaslar bilan kurashdik – ularni yengdik. Biroq, hana tilmizning belgisi qoidalarini maydong'a qo'ya olmadiq. Tilmizning sof shaklini daladag'i el-aymoqlarimiz orasida ularning jon ozig'i bo'lib turg'an dostonlar, ashulalar, matallar, qo'shiqlar bor. "Qutadg'u bilig", "Hibat ul haqoyiq", "Devoni lug'atit turk", "Muqaddimat ul adab" kabi eski vasiqalar bor. Shunlarning hammasini qilni qirib tekshiraylik; bir-biriga solishtirib, kelishtirib, tekli, tubli natijalar – ilmiy bo'lib chiqadir. Kimsaning-da lom-mim deyishiga yo'l qolmaydir". Biz nazariyada biroz ilg'or bo'lib, amaliyotda picha oqsoqmiz. Hatto jadidlar ham shevalarni ustida ishlash kerakligini ta'kidlashgan ekan. Keyingi yillarda

o'zbek sheva va lahjalari bo'yicha lingvomadaniy tadqiqotlar ham olib borilmoqda. Sun'iy til ko'rinishidagi adabiy tildan ko'ra shevalarda lingvomadaniy xususiyatlar yaqqol ko'rinadi. Ya'ni, shevalar tayyor lingvomadaniy material hisoblanadi. O.Fayfulloyevning "O'zbek folkloridagi lingvokulturemelarining inglizcha tarjimada berilishi", S.Rahimovning "Surxondaryo chorvachilik leksikasida etnografizmlar", F.Musayevaning "O'zbek shevalarining lingvomadaniy tadqiqi" kabi tadqiqotlar ham amalga oshirilgan. O'zbek tilshunosligining boshqa sohalar qatori dialektologiya fanida ham antroposentrik paradigma metodlari asosida til materialini tadqiq qilish taboro keng yoyilmoqda. Jumladan, bunday tadqiq usullaridan biri – lingvomadaniy tahlil metodi uchun sun'iy o'zlashtirilgan til materialidan ko'ra, tabiiy shakllangan til materialini, ya'ni xalq tili bo'lgan sheva va lahjalarni o'rganish qulay. Xalq shevalari – milliy qadriyatlarimiz ko'zgusi, milliy madaniyatimizning tarkibiy qismi, milliy tilmizning "joni", madaniyatimizning yorqin ko'rinishidir.

Shevalarni korpusi ustida olib borilgan dastlabki tadqiqotlar sifatida Xolova M tomonidan olib borilgan korpus amaliyoti kuzatilsa, keyinchalik Yuldasheva Z., Rustamova Z., Islomova Sh.larning tadqiqotlarini sanab o'tish mumkin. Hozirga qadar O'zbekiston hududidagi olimlar tomonidan ekspeditsiya natijalari orqali shevashunoslik atlasini tashkil qilingan bo'lsa-da, sheva matnlarini o'zida aks ettirgan elektron shaklning va nafaqat Boysun balki, umuman, yurtimiz hududidagi boshqa shevalarning ham korpusini tuzish muammolari hal etilmaganligi ishning dolzarbligini ko'rsatib turibdi. Sheva ma'lum bir hududga doir bo'lgan kishilarning muloqotni ta'minlovchi vositadir va uning qo'llanish doirasi chegaralangan. O'zbek shevalari korpusini yaratish bir tomondan tilda mavjud birliklarning yo'qolib ketmasligini va unda milliy mentalitet aks etishini isbotlasa, ikkinchi tomondan dialektal materiallar bilan ishlash, qiyoslash, qo'llanish doirasini va boshqa tillardagi muqobillarini topish bilan bog'liq masalalarning oson yechimini taqdim etadi. Amaliy tilshunoslikda olib borilgan ishlarga nazar tashlaydigan bo'lsak, o'zbek tilida shevaga oid bir qancha manbalar: lug'atlar, dialektologik atlaslar, shevalarning fonetik, leksik-grammatik tahlil va tadqiq natijalari, butun bir filologik ma'lumotlarni elektron formatga o'tkazish jarayonlarini boshladilar. Milliy til va uning shevalarini informatsion dunyoga olib chiqish yangi tadqiqotlar uchun zamin bo'lib xizmat qiladi. Bu nafaqat tilshunoslik, balki shevashunos tadqiqotchilar oldida turgan masalaning yechimi shevalarni bir tizimga olgan korpuslarni yarata olishdir. Buning uchun birinchi qadam

o'zbek milliy shevalarini yagonatizimga olgan ma'lumotlar bazasini tuzishdir⁷⁰.

Xulosa o'rnida shuni aytib o'tishim kerakki, o'zbek shevalari korpusi bilan bog'liq muammolar hali "ochilmagan qo'riq" singari o'z tadqiqotini kutib turgan dolzarb muammolardan biridir. Siz-u biz shevalar korpusi

va uning bazalarini nazariy asoslarini amaliyotga tatbiq etib, shevalarning "o'lmas"ligini ta'minlash hamda dialektal tadqiq maydoni hozirlashimiz lozim. Zero, o'zbek milliy shevalar bazasining siz-u bizga ochadigan haliko'p sir-sinoatlari bor.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xolova M. Jahondialektalkorpuslarigabirnazar //«узбекские национальные образовательные здания теоретическое и практическое создание вопросы” Международная научно-практическая конференция. – 2023. – Т. 2. – №. 2.
2. ХоловаМ. Database of the Uzbek dialect online dictionary and notes on the translation of the Kipchak dialect into English // Международный журнал искусство слова. – 2023. – Т. 6. – №. 4.
3. Azimov I. M. Jadidlar faoliyatida amaliy tilshunoslik masalalari // O'zbek tili imkoniyatlaridan amaliy foydalanish masalalari. – C. 18.
4. Muftillayeva R. Dialektal korpuslarning umumiy tavsifi: tajriba va tahlil //Uzbekistan: Language and Culture. – 2023. – Т. 4. – №. 4.
5. Xolova M. Jahon dialektal korpuslariga bir nazar //«Узбекские национальные образовательные здания теоретическое и практическое создание вопросы” Международная научно-практическая конференция. – 2023. – Т. 2. – №. 2.
6. Matkarimovich I. Y., Yuldashevna I. Z. O'zbek tilining dialektal korpusini yaratish tamoyillari // Konferensiyalar | Conferences. – 2024. – Т. 1. – №. 7. – C. 27-29.
7. Rustamova Z. O'zbek tili dialektal korpusini yaratishning lingivistik asoslari // Science and innovation. – 2022. – Т. 1. – №. B8. – C. 1255-1258.
8. ¹Islomova Sh. O'zbek shevalari korpuslari uchun dialektizm iboralarini talqin qilishning ayrim masaallari.
9. ¹ХоловаМ. А. Boysun shevasi korpusi: Ibtido (Boysun tumani “j” lovchi shevalar misolida) //ИННОВАЦИИ В ПЕДАГОГИКЕИ ПСИХОЛОГИИ. – 2020. – №. SI-2№ 5.
10. Abdulkhakimovna K. M. O'zbek dialektal korpusida fe'ling sintaktik kategoriyasi (Surxondaryo viloyati shevalari misolida) //Philological research: language, literature, education. – 2024. – Т. 2. – №. 2.
11. Usanboyevna D. S. Teaching English on the basis of a collaborative approach //International Scientific and Current Research Conferences. – 2023. – C. 46-48.

⁷⁰Usanboyevna D. S. TEACHING ENGLISH ON THE BASIS OF A COLLABORATIVE APPROACH //International Scientific and Current Research Conferences. – 2023. – C. 46-48.